

## The Gleaner

Vol 21 (1997)

In Memoriam of Leandros Vranousis



Λαμπηδών πνευματικής ζωής στις παραμονές  
του Αγώνα

Άλκης Αγγέλου

doi: [10.12681/er.215](https://doi.org/10.12681/er.215)

### To cite this article:

Αγγέλου Ά. (1997). Λαμπηδών πνευματικής ζωής στις παραμονές του Αγώνα. *The Gleaner*, 21, 248-258.  
<https://doi.org/10.12681/er.215>

## ΛΑΜΠΗΔΩΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΑΓΩΝΑ

ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΑΓΩΝΑ δυὸ Ἡπειρώτες λόγιοι, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας ἀπὸ τὰ Γιάννενα, καὶ ὁ Νεόφυτος Δούκας ἀπὸ τὴν Βιέννη, ἀλληλογραφοῦν. Ὁ Δούκας προσπαθεῖ νὰ πείσει τοὺς συντοπίτες του νὰ ἀνοίξουν ἓνα κοινὸ σχολεῖο στὰ Ζαγοροχώρια καὶ ζητάει, ὅπως εἶναι φυσικόν, τὴν μεσολάβηση τοῦ Ψαλίδα. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1815 ὁ Ψαλίδας, ἀπαντώντας σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Δούκα, τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενον τῆς ὁποίας δὲν γνωρίζομε, συνέθεσε ἓνα μακρότατον κείμενον, (μὴ ἀλόκληρον ἐπιστολιμαίαν διατριβήν, φιλολογικὴν πραγματείαν μὲ ἀξιώσεις, ὅπου ἐξέθετε ὄχι μόνον τὸ γλωσσικόν του ἑπιστεύω, ἀλλὰ καὶ τὶς ἰδέας του γενικότερον πάνω σὲ πολλὰ θέματα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ).<sup>1</sup> Τὸ κείμενον, γραμμένον σύμφωνα μὲ τοὺς γλωσσικοὺς κανόνες τῆς *Ρομέηκης γλώσσης* τοῦ Βηλαρᾶ, ἔχει μαχητικὸν καὶ ἐπιθετικὸν χαρακτῆρα ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχήν: "Ἐλαβα ἓνα γράμμα σου σὲ γλῶσσα τέτοια, ὅπου πούθενά οὐδὲ κρένεται, οὐδὲ μιλιέται, οὐδὲ μιλήθηκε ποτέ. Καὶ δὲ θὰ καταλάβαινα τί ἔγραφες, ἂν δὲν εἶχα μάθει αὐτὴν τὴν ψέφτικὴν γλῶσσαν τώρα καὶ τριάντα χρόνια."<sup>2</sup>

Τὸ 1973 ὁ Λεάνδρος Βρανούσης ἀνατρέποντας τὴν γνώμην ποὺ ἐπικρατοῦσε ἕως τότε, (πὼς ὅσα χειρόγραφα βρέθησαν γραμμένα κατὰ τὸ ὀρθογραφικὸν σύστημα τοῦ Βηλαρᾶ, ἀποδόθηκαν, γι' αὐτὸν καὶ μόνον τὸν λόγον, στὸν συγγραφέαν τῆς *Ρομέηκης γλώσσης* καὶ θεωρήθηκαν αὐτόγραφα του), ἀπέδειξε<sup>3</sup> ὅτι ὁ Ψαλίδας ἦταν ὁ πραγματικὸς συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς, ἣ ὁποία παρουσιάζει μὴ ἐνδιαφέρουσα προῖστορία καὶ ἱστορία.

Καὶ καταρχὴν ἡ προῖστορία: ὁ Βρανούσης διατυπώνει τὴν ἄποψιν, πὼς ὁ Βηλαρᾶς ἀπὸ τὴν Λάρισα ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἔχει πληροφορηθεῖ καὶ ξέρεν πὼς ὁ Ψαλίδας ἐτοίμαζε τὴν κατάλληλην ἀνταπάντησιν... καὶ παραπονιέται: *Δὲν μοῦ ἔστειλες τὸ ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς σου πρὸς τὸ Δούκα. Ἔσκασα νὰ δῶ*

1. Λεάνδρος Βρανούσης, «Κείμενα καὶ χειρόγραφα τοῦ Βηλαρᾶ καὶ τοῦ Ψαλίδα», *Νέα Ἑστία* 1115 (Χριστούγεννα 1973) 58.

2. *Ἐπιστολαὶ διαφόρων*. Ὁ πλήρης τίτλος ἀμέσως πρὸ κάτω στὸ κείμενον. Ἐδῶ σ. 249. Τὰ σχετικὰ παραθέματα ἔκρινα σκόπιμον νὰ μεταγράψω σὲ σημερινὴν γραφὴν.

3. Ἐ.ἀ.

τί τοῦ λέει». <sup>4</sup> Ὁ Ψαλίδας, ὅπως ἦταν φυσικό, ἄλλωστε, ἱκανοποίησε τὴν ἐπιθυμία τοῦ φίλου του.

Ἡ ἱστορία τώρα: «Τὸ γράμμα ὅμως τοῦ Ψαλίδα πρὸς τὸ Δούκα», συ-  
νεχίζει ὁ Βρανούσης, ἀπολλοὺς μῆνες ἀργότερα ἐξακολοθοῦσε νὰ εἶναι  
περιζήτητο καὶ νὰ κυκλοφορῇ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Γιάννινα καὶ τὴ Λάρισα, τὸ  
ξέρουν στὴ Λαμία καὶ ἐτοιμάζονται νὰ τὸ προωθήσουν στὴν Κόρινθο, στὸν  
Γεώργιο Καλαρά. Τὸν μεθεπόμενον χρόνον, στίς 18 Φεβρ. 1817, ὁ Ἰωάννης  
Οἰκονόμου ἀπὸ τὴ Λάρισα ἔγραφε στὸν Χριστόδουλο Κονομάτη, στὸ Ζη-  
τούνι: *Τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ψαλίδα πρὸς τὸν Νεόφυτον Δούκα ἔκτοτε ἔβα-  
λα καὶ τὴν ἀντέγραφα ὅθεν ἂν κάμη χροεὶα νὰ τὴν στείλῃς εἰς τὸν κύριον  
Καλαράν, γράψε με νὰ σὲ τὴν στείλω».* <sup>5</sup> Μὲ βάσει τὰ δεδομένα αὐτά, πι-  
στεύω ὅτι μπορούμε νὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ ὀρισμένες διαπιστώσεις:

Διαπίστωση πρώτη: Μιὰ ἰδιωτικὴ ἐπιστολή, πρὶν φτάσει στὸν ἀπο-  
δέκτη, ἔχει γίνῃ γνωστὴ ὡς πρὸς τὸ γενικὸ περιεχόμενό της. Δικαιολο-  
γημένα: εἶναι πολὺ γενικότερο, ὀδηγεῖ στὸν πυρῆνα ἑνὸς μεζονος γιὰ τὴν  
ἐποχὴ θέματος, δηλαδὴ τοῦ γλωσσικοῦ, καὶ ἔχει ἀποδέκτη ἕναν κορυφαῖο  
ἀρχαῖστή. Ἡ διαδρομὴ της δὲν σταματᾷ ἐδῶ, στὴν γνωστὴ ξυνορίδα  
τῶν πρωτοπόρων ὀπαδῶν τῆς ἴσως ἄλλοτε, ὅπως τὴν ὀνοματίζουσαν, γλώσσας,  
παίρνει ἄλλες εὐρύτερες διαστάσεις, καὶ παύει ἔτσι νὰ ἔχει χαρακτῆρα ἰ-  
διωτικῆς ἐπιστολῆς.

Διαπίστωση δεύτερη: Ἡ διαδρομὴ τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖ ἡ ἐπιστολὴ  
ἔγινε κατὰ κάποιον τρόπο γνωστὴ κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀπὸ τὴν δη-  
μοσίευση τοῦ ὀγκώδους τόμου ἀλληλογραφίας μὲ τίτλο *Ἐπιστολαὶ Διαφό-  
ρων ἀντιγραφεῖσαι παρ' ἐμοῦ τοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου Λαρισαίου, 1823*  
*Ἰουλίου 25, Λάρισα.* <sup>6</sup>

Διαπίστωση τρίτη: Τὸ γενικότερο περιεχόμενον τοῦ τόμου αὐτοῦ ἀπο-  
δεικνύει ὅτι στὸν κυρίως ἑλλαδικὸ χῶρον ὑπάρχει μιὰ σταθερὴ ἐπιστολικὴ  
ἐπικοινωνία ἀνάμεσα σὲ γνωστοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς, λίγο ὡς πολὺ ὁμοί-  
δεάτες. Αὐτὴ ἡ στενὴ σχέση ἐνδυναμώνεται ἀπὸ τὴν κοινότητα τῶν ἐπι-  
διώξεων: καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς γλώσσας.

Ἄν περιορισθοῦμε —πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστον— στίς τρεῖς καὶ μό-  
νον αὐτὲς ἐφεκτικὲς διαπιστώσεις, πιστεύω ὅτι μπορούμε νὰ ὀδηγηθοῦμε  
σὲ κάποια πρῶτα συμπεράσματα:

4. Αὐτ.

5. Αὐτ.

6. Ἡ ἔκδοση ἔγινε τὸ 1964 μὲ «μεταγραφή, παρακολούθηση, πρόλογο Γιάννη  
Α. Ἀντωνιάδη» καὶ «φιλολογικὴ παρουσίαση, μελέτη, πίνακες Μ. Μ. Παπαϊωάννου».

Α' Μέσα στην περίοδο άκμης του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, αυτή ή μέχρι τώρα γνωστή πρωτοβουλία ριζοσπαστικής προάσπισης τής δημοτικής γλώσσας από τον Ίωάννη Βηλαρά με την *Ρομέηκη* γλώσσα παίρνει ευρύτερο χαρακτήρα μέσα στον χώρο που σημειώσαμε, ώστε να μᾶς επιτρέπει να αναφερόμαστε πλέον σε ένα ομαδικότερο κίνημα, στο οποίο εϋστοχα εδόθηκε ο χαρακτηρισμός 'Ελλαδικός δημοτικισμός'.<sup>7</sup>

Β' Οί διαθέσεις των ανθρώπων του κινήματος δεν είναι καθόλου θεωρητικές· αντίθετα, είναι έντελώς πρακτικές, και για τον λόγον αυτόν έχουν μαχητικό χαρακτήρα. Τόσο μαχητικό, ώστε οδηγούνται σε τοποθετήσεις απολύτως καταλυτικές, όπως θά έχουμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε, όταν θά αναφερθούμε στο περιεχόμενο.

Γ' Αν ο Τύπος είχε πάρει για τον Νέον Έλληνισμό τις διαστάσεις που είχε αναπτύξει σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες αυτήν την εποχή, δεν πρέπει να έχουμε καμιάν άμφιβολία, πώς το κίνημα θά είχε χρησιμοποιήσει αυτό το μέσον για να εκδηλωθεί.

Πριν όμως προχωρήσουμε στην συλλογιστική αυτή έπαγωγή, είναι ανάγκη να σταθούμε για λίγο για να εξετάσουμε το θέμα και από μιαν άλλη σκοπιά. Δεν πιστεύω, δηλαδή, να υπάρχει καμιά απολύτως άμφιβολία, πώς αν θά θέλαμε να χαρακτηρίσουμε όλόκληρη αυτή την ύπόθεση δεν πρέπει να απομακρυνθούμε από τον όρο 'πνευματική ζωή'. Το πρόβλημα τής γλώσσας μᾶς κατευθύνει στην βάση της. Μιά ανθρώπινη κοινότητα —μικρή είτε μεγάλη— με συνείδηση και πίστη στις επιδιώξεις της, θεωρεί ότι ή αποφασιστική απομάκρυνση από ό,τι πιστεύει, έμποδίζει την αξιοποίηση τής πνευματικής τροφής που παρέχει είτε ο ευρύτερος χώρος τής εκπαίδευσης είτε ή κοινωνία. "Όταν κατεβαίνει λοιπόν μαχητικά να διεκδικήσει τα δικαιώματα τής 'φυσικής' του γλώσσας, είναι αυτόνοητο ότι σκοπεύει στην καρδιά τής πνευματικής ζωής. Έχει συνείδηση ότι ή γλώσσα δεν είναι άπλως το εργαλείο για την όρθη κατανόηση, αλλά ότι συμπαρασύρει και όλόκληρο τον συναισθηματικό πλοΐτο του άτομου που την ζει.

Έ άποδοχή όμως αυτή είναι αναπόφευκτο να μᾶς οδηγήσει σε κάποιες συγκρίσεις. Πόση βαρύτητα να αποδώσουμε στην κίνηση τής συγκεκριμένης αυτής ομάδας, ως προς την συμβολή της στην γενικότερη πνευματική ζωή τής εποχής, σε σύγκριση προς την εκτίμηση που μᾶς καλεϊ ο γνωστός παραδοσιακός τρόπος, να αποτιμᾶμε δηλαδή την πνευματική ζωή μᾶς εποχής από μόνη την παρουσία του έντύπου. Και ο όποιος

7. Βηλαράς, Ψαλίδας, Χριστόπουλος κ.ά., *Η δημοτικιστική αντίθεση στην Κοραϊκή (Μέση Όδό)*, Εισαγωγή - επιμέλεια Έμμ. Γ. Μοσχονᾶς, 1981, νσ' έ.

στό κάτω-κάτω, ἄλλωστε, εἶναι ἀπολύτως δικαιολογημένος. Γνωρίζω, ἀσφαλῶς, ὅτι ἐπιχειρῶ νὰ συγκρίνω ἀνόμοια. Ὅφειλω ὅμως νὰ δηλώσω ὅτι παρόμοια διαπίστωση μὲ ἀφήνει παντελῶς ἀδιάφορο. Ἄν οἱ ἐρευνητικές μου ἀπαιτήσεις μποροῦν νὰ ικανοποιηθοῦν μέσα καὶ ἀπὸ ἀνορθόδοξους ἔστω δρόμους, δὲν ἔχω κανέναν ἀπολύτως δισταγμὸ νὰ τοὺς ἀκολουθήσω. Ὁ λόγος παύει δηλαδὴ νὰ εἶναι περὶ μεθόδου καὶ γίνεται περὶ ἀποτελέσματος. Καὶ φυσικὰ νὰ ἀποδεχθῶ πῶς, ἐδῶ, ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα.

Μὲ ξεκαθαρισμένες πλέον τὶς προθέσεις μου, ἔχουμε τὴν δυνατότητα νὰ προχωρήσουμε συλλογιστικὰ ἕνα ἀκόμη βῆμα πρὸ πέρα. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ψαλίδα στὸν Δούκα ἦταν γνωστὴ ἀπὸ παλαιότερη δημοσίευση στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας. Δὲν εἶχε ὅμως, περιέργως, ἀξιοποιηθεῖ ἐπαρκῶς. Τὴν δυνατότητα αὐτὴ τὴν ἀπέκτησε πρόσφατα μὲ τὴν δημοσίευση τοῦ τόμου τῶν ἐπιστολῶν ποὺ ἀναφέραμε. Ἐντάχθηκε δηλαδὴ στὸ γενικότερο πλαίσιο τῆς ἐποχῆς της, καὶ μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν μᾶς ἀποκάλυψε ὀλόκληρη τὴν δυναμικὴ της. Στὸ σημεῖο ὅμως αὐτὸ θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι βρισκόμαστε τώρα μπροστὰ σὲ μιὰ δεύτερη ἀνορθοδοξία: ἡ ἐρευνὰ μας στηρίζεται σὲ ἐντελῶς ἀβέβαιο ἔδαφος. Διαθέτουμε μιὰ ἰδιωτικὴ ἀλληλογραφία, ἡ ὁποία θὰ μποροῦσε καὶ νὰ μὴν εἶχε διασωθεῖ. Μὲ ποιὸ ἀποτέλεσμα; Ὅλη ἡ ἐκτίμησή μας γιὰ τὴν ἀνασύσταση τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς ἐποχῆς νὰ στηριχθεῖ σὲ ὅ,τι καὶ μόνον προσφέρει ἡ ἀσφαλῆς χειραγωγία τῆς βιβλιογραφίας.

Στὸ σημεῖο ὅμως αὐτὸ ποὺ ἐφθάσαμε, τὰ ἐρωτήματα ποὺ προβάλλουν ἀβίαστα τώρα εἶναι τόσο χτυπητὰ καὶ προκλητικὰ, ποὺ εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ μᾶς σταματήσουν. Ἐχουμε μπροστὰ μας ἔργα ὀγκώδη καὶ βαρυσήμαντα μὲ ἐξίσου βαρυσήμαντους καὶ ὑποσχετικούς τίτλους: Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, εἶναι κατὰ κανόνα ὁ τίτλος. Καὶ ἀναρωτιέται κανεὶς: Τί νὰ σημαίνει πλέον ὁ ὄρος Ἱστορία καὶ τί Νεοελληνικὴ λογοτεχνία; Καταρχῆν θὰ πρέπει νὰ ἀμφισβητήσουμε τὸν ὄρο Ἱστορία, ὅταν π.χ. τὸν συγκρίνουμε πρὸς τὴν ἀντίστοιχη χρῆση τοῦ προκειμένου γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Ἐκεῖ μελετᾶμε γεγονότα μὲ ἀλληλουχία, μὲ ὀμαδικὸ χαρακτήρα ποὺ ὀδηγοῦν σὲ κάποια ἀποτελέσματα καὶ ἐπιδέχονται κάποια ἐρμηνεῖα. Ἐδῶ τὸ ἀντίστοιχο ὕλικὸ εἶναι τὸ ἔντυπο, μὲ ἀτομικὸ χαρακτήρα, μὲ ἀβέβαιη ἀλληλουχία, καὶ μὲ ἀμφισβητούμενη ἐρμηνεῖα. Ὅσον ἀφορᾷ στὸν ὄρο λογοτεχνία, ἡ σύγχυση ἐδῶ ἀποβαίνει ἀπόλυτη. Ἡ ὀπτικὴ τῶν σημερινῶν ταξινομήσεων μεταφέρεται ἀθωότατα καὶ σὲ μιὰ περασμένη ἐποχῆ, χωρὶς καν νὰ ἀναρωτιόμαστε, ἂν μποροῦσε ὁ ἀναγνώστης τῆς ἐποχῆς νὰ διαπιστώσει τὴν εἰδοποιὴ διαφορὰ ἀνάμεσα π.χ. στὸν Ἐρωτόκριτο καὶ σὲ ἕνα συναξάρι, καὶ ἂν τυχὸν καὶ τὰ δύο τὰ ἔ-

βλεπε ως λογοτεχνία. Και πώς να μη τὰ ἔβλεπε, ἂν θεωρήσουμε βασικό στοιχεῖο τῆς λογοτεχνίας τὴν ἡδονή; Ἐνα κείμενο δηλαδή τῆς ἐποχῆς στηριζόταν κατὰ μέσον ὄρον στὸ θρησκευτικό στοιχεῖο καὶ στὸν διδακτισμό. Τὸ ἐρωτικό στοιχεῖο, ἐξάλλου, δὲν τοῦ ἦταν ἰδιαίτερα προσφιλές. Καὶ τὰ τρία αὐτὰ δεδομένα ἂν τὰ ἀντιστρέψουμε, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι δίνουμε τὸ λογοτεχνικό στίγμα τῆς ἐποχῆς μας.

Μετὰ τὴν συνοπτικὴ αὐτὴ διαδικασία, μπορεῖ νὰ ἀμφιβάλλει κανένας σήμερα, πὼς εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ ἐμποδίσεις τὸν κοινὸν ἀναγνώστη νὰ σκεφθεῖ, ὅτι μὲ τὸν ὄρο Ἱστορία Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας βρίσκεται μπροστὰ σὲ ἓναν μύθο; Ἀκόμη καὶ μὲ τὶς καλύτερες προϋποθέσεις, θὰ μπορούσα νὰ προσθέσω, ὅταν, δηλαδή, δὲν γίνεται ἀπλὴ παράθεση βιογραφικῶν καὶ ἐργογραφικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα, ἐπιπροσθέτως, διαχωρίζονται ἀπὸ αὐθαίρετες τομές.

Καὶ ἐδῶ, πάλι ἐπαναλαμβάνω, θὰ μπορούσε νὰ λήξει ὀριστικὰ τὸ θέμα καὶ νὰ συστήσουμε ἀπλῶς σὲ ὅσους θέλουν νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ ἐπιμένουν πεισματικὰ στὴν συγγραφὴ ἔργων μὲ τὸν παραπλανητικὸ τίτλο Ἱστορία Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, εἴτε νὰ ἀλλάξουν τὸν ψευδεπίγραφο πλέον τίτλο, εἴτε καὶ νὰ παραιτηθοῦν ἀκόμη ἀπὸ μάταιες καὶ ζημιογόνες προσπάθειες. Δὲν θὰ σταματήσω ὅμως γιὰ τὸν ἀκόλουθο λόγο: Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ψαλῖδα, ποὺ ἀποτέλεσε τὴν ἀφορμὴ σὲ αὐτὸ τὸ συλλογιστικὸ ξεδίπλωμα, παίρνει μὲ ἓνα δεύτερο προσεκτικότερο διάβασμα καὶ ἄλλες προεκτάσεις. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ γίνω ἀναλυτικότερος.

Στὸ δωδέκατο κεφάλαιο τῆς Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας μὲ τίτλο Ἱστορικὴ σύνθεση τοῦ ποιητικοῦ λόγου, ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς κλείνοντας τὸ τέταρτο μέρος τοῦ βιβλίου του μὲ τὸ ἔργο τοῦ Βηλαρᾶ, ὀδηγεῖται στὴν ἀκόλουθη κατακλείδα, μὲ ἀφορμὴ τὴν παρατήρηση τοῦ ἄγγλου περιηγητῆ Holland, ποὺ συνοψίζει μὲ ἐπιτυχία τὴν περιγραφή τοῦ ἀνθρώπου: «Ὁ Βηλαρᾶς δηλαδή εἶναι πιὰ ὁ καινύριος ἄνθρωπος, μὲ τὸ γενναῖο φρόνημα. Ἡ μορφή τοῦ ἀγωνιστῆ φεγγρίζει μέσα στὴν περιγραφή... αὐτῆν. Ὑστερα ἀπὸ ἓναν ἐπίπονο δρόμο, ὁ ἑλληνισμὸς ἀρτιώθηκε καὶ παράγει ἀκέρειους ἀνθρώπους μὲ ἥθος ὑψηλό, πόθο ἐλευθερίας, ἰκανότητα καὶ θέληση ποὺ χρειάζεται γιὰ τὴν κατάκτησή της· τὰ συστατικὰ αὐτὰ παρουσιάζονται σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα καὶ σ' ὅλες τὶς τάξεις τοῦ ἑλληνισμοῦ· παρόμοια καὶ στὶς πνευματικὲς του ἐκδηλώσεις. Ἡ σύνθεση τῶν δυνάμεων ποὺ ἔδωσε στὴν Ἑλλάδα τὴν ἐλευθερία, ἔχει παράλληλο τὴν σύνθεση τῶν δυνάμεων ποὺ ἐκφράζει τὴν συνείδηση τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς».<sup>8</sup>

8. Ἐκδ. 7η, 190.

Θὰ ἤθελα νὰ σᾶς συστήσω τώρα, ὅσο καὶ νὰ αἰφνιδιάζεστε ἀπὸ τὴν ἀνορθόδοξη γιὰ μιὰ Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας κατακλείδα στὴν ὁποίαν μᾶς ὀδηγεῖ ὁ Κ. Θ. Δ., νὰ διατηρήσετε τὶς ἐπιφυλάξεις σας, καὶ νὰ τὶς διατυπώσετε, ἀφοῦ προηγουμένως μὲ παρακολογήσετε στὶς συλλογιστικὰς προεκτάσεις, ποὺ πιστεύω ὅτι μπορεῖ νὰ πάρει μιὰ παρόμοια ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση προκειμένου γιὰ ἕναν λόγιον τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἄς ἐπανασυνδεθοῦμε ὅμως πρῶτα μὲ τὸ κυρίως περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς.

Ὁ Ψαλίδας ἀναπτύσσει καταρχὴν στὸν Δούκα τὴν γλωσσικὴ θεωρία του στὸ σύνολό της, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ ἐκείνην ποὺ εἶχε διατυπωθεῖ ἕνα χρόνο πρὶν στὴν *Ρομέηκη γλῶσσα* τοῦ Βηλαρά, γιὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἔχω κανέναν λόγο νὰ μὴ δεχθῶ τὴν γνώμη τοῦ Βρανούση, ὅτι αὐτὸς ἦταν ὁ ἐμπνευστὴς της. Ἄν σταματοῦσε τὸ θέμα ἐδῶ, ἡ σπουδαιότητα τῆς ἐπιστολῆς θὰ ἦταν σχετικὴ. Ἄν τώρα δεχθοῦμε —καὶ δὲν βρῖσκω τὸν λόγο νὰ μὴ τὸ κάνουμε— ὅτι οἱ χαρακτηρισμοὶ τῆς κατακλείδας τοῦ Κ. Θ. Δ. μποροῦν ἄνετα νὰ ἀφοροῦν καὶ στὸν Ψαλίδα, δημιουργεῖται τὸ ἐνδόξιμον νὰ τοῦ ἀποδοθεῖ ἕνας ἐντελῶς σημερινὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ὅσο καὶ νὰ φαίνεται ἀπὸ μιὰ πρώτη ματιὰ λεκτικὸ παιχνίδι, δὲν παύει νὰ ἐκφράζει τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας, μιᾶς ἐποχῆς ὀδυνηρῶν δοκιμασιῶν γιὰ τὸν πνευματικὸν κόσμον. Πνευματικὸς ἄνθρωπος λοιπὸν εἶναι ἐκεῖνος, ποὺ σκέπτεται σὰν ἄνθρωπος τῆς δράσης καὶ δρᾷ σὰν ἄνθρωπος τοῦ πνεύματος.

Ὁ λόγος του λοιπὸν δὲν ἔμεινε ὑψηλὴ θεωρία· στόχος του εἶναι πάντοτε ἡ ἐκπαίδευση καὶ μιὰ εὐρύτερη ἀντίληψη γιὰ τὸν κοινωνικὸν ρόλον τῆς παιδείας. Ἔτσι ὅμως, καὶ μὲ σταθερὴ βία τὴν γλωσσικὴν του θεωρίαν, ὀδηγεῖται στὴν ἀκόλουθη ἀπόφασιν: «Ἐπειδὴ [συμπερασματικὸς ἐδῶ ὁ σύνδεσμος] βιβλία ρωμέικα δὲν ἔχομε πολλά, χῶρια ἀπὸ τέσσερα, τὸν Ἐρωτόκριτον, ὁποῦ εἶναι ἄλλος Ὁμηρος, γιὰ νὰ μὴν εἰπῶ καλῦτερος, τὸν Χριστόπουλον, ὁποῦναι νέος Ἀνακρέωντας, τὴν Ἐρωφίλην, καὶ τὴν Βοσκοπούλαν, καὶ ἂν εἶναι καὶ ἄλλο κανένα, τὰ τρία ἀπ' αὐτὰ στὴ νησιώτικῃ διάλεκτῳ, καὶ ὁ Χριστόπουλος στὴ στεριώτικῃ».<sup>9</sup>

Ἐδῶ θὰ πρέπει γιὰ λίγο νὰ σταθῶ καὶ νὰ ἐκφράσω καὶ πάλι τὴν ἀπορίαν —καὶ μόνον αὐτήν;— πῶς ἕνα τέτοιο κείμενον, ποὺ πρωτοεῖδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὸ 1903, ἔμεινε γιὰ ἕναν περίπου αἰῶνα παντελῶς σχεδὸν οὐσιαστικὰ ἀσχολίαστο. Ὑπάρχει μόνον μιὰ σχετικὴ δικαιολογία, γιὰ νὰ εἴμαστε δίκαιοι: δὲν γνωρίζαμε πρὶν ἀπὸ τὴν δημοσίευσιν τοῦ τόμου Ἐ-

9. Ἐ.ἀ., 251.

πιστολαί διαφόρων τήν ιστορία τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, ὅπως τήν ἐξέθεσα στήν ἀρχή. Τώρα ὅμως ἔχουμε πληροφορηθεῖ καί τήν τόσο σημαντική διαδρομή της, ὅσο καί τόν δραστικό ρόλο πού πρέπει νά ἔπαιξε στό κύκλωμα τοῦ Ἑλλαδικοῦ Δημοτικισμοῦ· μᾶς εἶναι γνωστό, ἐξάλλου, πῶς ὁ συντάκτης της εἶχε ταυτίσει τήν πορεία του στό γλωσσικό μέ τόν ὁμοϊδεάτη του, καί εἶχαν σχεδιάσει ἕνα κοινὸ μαχητικὸ κείμενο ὡς συνέχεια τῶν προσπαθειῶν τους, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν εὐτύχησε νά δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας.<sup>10</sup> Μιὰ τέτοια ὅμως ζυωρίδα λογίων, ὅπου ὁ ἕνας μοιάζει νά συμπληρώνει τὸν ἄλλον στό εὐρύτερο φάσμα τοῦ πνευματικοῦ χώρου —δημιουργικός λόγος καί στοχασμὸς— καί ἡ ὁποία βρίσκεται στήν κορυφή τῆς πνευματικῆς ἱεραρχίας τῆς ἐποχῆς τους, εἶναι ἀδιανόητο νά μὴ σταματήσει τὸν σημερινὸν ἀναγνώστη, τουλάχιστον ὡς πρὸς τίς ἀπορίες πού ἐγείρει μιὰ παρόμοια κατάθεση.

Καί πρέπει νά δηλωθεῖ καταρχήν, πῶς εἶναι ἡ πρώτη φορά ὅπου ὁ ἑλλαδικὸς Ἑλληνισμὸς, ἀφοῦ ἔχει ἤδη συμπληρώσει ὁ Ἐρωτόκριτος μιὰ λαμπρὴ ἐκδοτικὴ διαδρομὴ ἐνὸς αἰῶνα, τοῦ ἀπονέμει μιὰ τόσο ξεχωριστὴ τιμὴ. Ποῦ ὀφείλεται; Δὲν θὰ ἦταν ἴσως παρακινδυνευμένο —μιὰ καί δὲν ὑπάρχουν συγκεκριμένες σχετικὲς πληροφορίες— νά διατυπωθεῖ συνοπτικά, ὅπως ἀπαιτεῖ ὁ χώρος, ἡ ἀκόλουθη ἄποψη: ὁ Ψαλίδας, μὲ δεδομένη τὴν ἀνυπαρξία λόγιας πνευματικῆς παράδοσης στήν Κρήτη, δέχεται πῶς ὁ Ἐρωτόκριτος, καθὼς καί στό σύνολό της ἡ κρητικὴ λογοτεχνία, εἶναι γέννημα τῆς ἑυφυϊκῆς γλώσσας τῆς ἐποχῆς του, τὴν ὁποία θεωρεῖ ὅτι ἀνήκει στήν ἑνσιώτικη, ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ, παράδοση, σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν ἑσπεριώτικη, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει ὁ Χριστόπουλος. Αὐτὸ καί μόνο, πιστεῦω, εἶναι ἀρκετὸ ὥστε νά προκαλέσει τὴν ἀμέριστη ἐκτίμησή του. Δικαιολογημένα. Ἐκφράζει μιὰ πραγματικότητα πού ἐπιβεβαιώθηκε ἀπόλυτα μετὰ ἕναν αἰῶνα, μέσα ἀπὸ τὸ κίνημα τοῦ Ψυχάρη. Μποροῦμε τώρα ἀβίαστα δίπλα σὲ αὐτὴν τὴν ἐκτίμηση νά προσθέσουμε καί τὴν τουλάχιστον ἰσοδύναμη λογοτεχνικὴ ἐκτίμηση πρὸς τὸ ἔργο αὐτὸ καθεαυτὸ. Ἀνεξάρτητα λοιπὸν πρὸς τὴν ἀνυπαρξία λογοτεχνικοῦ ἔργου ἀπὸ μέρους του, καί μόνη ἡ στενὴ πνευματικὴ σχέση πού τὸν συνδέει μὲ τὸν Βηλαρά, θὰ μπορούσε νά μαρτυρήσει γιὰ τὸ μέτρο τῶν σχετικῶν ἀποτιμήσεών του.

Αὐτὴ εἶναι μόνον ἡ θετικὴ πλευρά. Ἀπὸ ἐδῶ ὅμως πηγάζει, ἀπὸ ἀντιδιαστολή, καί ἡ ἀρνητικὴ. Καί ἂν μὲν ἦταν ἀπλῶς γενικὴ καί ἀόριστη δὲν θὰ μᾶς σταματοῦσε· ὅταν ὅμως γίνεται συγκεκριμένη καί ἐπώνυμη, τότε τὸ ἐνδιαφέρον διογκώνεται. Ἀξίζει ὅμως νά ἀκούσουμε τὴν προσωπικὴ

10. Βρανούσης, ἔ.ἀ.

του κατάθεση: «Τ' ἄλλα ὅμως, ὅπου γκνλιοῦνται ἐδῶ καὶ κεῖ, καὶ ὅπου λέγονται ρωμέικα, καὶ ἐλληνικά, ὅ,τι ἄλλο θέλεις, εἶναι, ἐπειδὴς σ' αὐτὰ κάθε κατεβατὸ ἔχει καὶ ἄλλη γλῶσσα, ἢ δύο τρεῖς, ἤγουν ψευτοαττικῆ, Φραντζέζικη, καὶ Ἰταλική, καὶ χρειάζονται καὶ δύο τρεῖς γραμματικὲς [...] *Κι ἂν κανένας ἀμφιβάλλει σ' αὐτὰ ὅπου λέω, ἄς ρίξει μιὰ ματιὰ στὴν Ἀστρονομία τοῦ Λαλάνδη, στὴ Λογικὴ τοῦ Κοντιλιάκη, στὴ Φιλοσοφία τοῦ Σοάβη, στὸν μισοσόλικο Θουκνυδίδη, στὴ Γενικὴ Ἱστορία τοῦ Μηλιώτη, στὰ Προοίμια τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Παρισιοῦ, στὲς Πειραματικὲς Φυσικὲς Κούμα, καὶ Βαρδαλάχου, καὶ στ' ἀποδέλοιπα, γιὰ νὰ πληροφορηθεῖ, ἐπειδὴς αὐτὰ λέγονται ρωμέικα, καὶ ἔχουν μονάχα ὀλίγες λέξεις ρωμέικες μὲ σχηματισμὸ ἀπτικὸ, καὶ φράσεις ψευτοαττικὲς, Ἰταλικὲς καὶ Φραντζέζικες, καὶ ρωμέικη οὐδεμία!*»<sup>11</sup>

Δὲν χρειάζεται νὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ λεπτομέρειες, ἀφοῦ καὶ μόνον οἱ τίτλοι τῶν ἀναφερομένων ἔργων μαρτυροῦν πῶς ὁ Ψαλίδας, στὸ ὄνομα τῆς γλωσσικῆς του ὀρθοδοξίας, διαγράφει τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν ἐκπροσώπων τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, πὸ μὲ τὸ μεταφραστικὸ εἶτε δημιουργικὸ ἔργο τους εἶχαν θεμελιώσει τὸ κίνημα τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια. Καὶ δὲν διαγράφει ἀπλῶς, ἀλλὰ ἡ σύσταση ποὺ γίνεται πρὸς τοὺς κατόχους τους μοιάζει νὰ ξεπερνᾷ κάποια ὄρια: «*Ὅποιος τάχει, ἢ ἄς τὰ κάψει, ἢ ἄς τὰ δώσει νὰ κλουριάσουν τυροί, καὶ χαβιάρι, ἂν δὲν τὰ θέλει γιὰ στολὴ τῆς βιβλιοθήκης του*».<sup>12</sup>

Ἡ ἐπιθετικὴ αὐτὴ στάση τοῦ Ψαλίδα, ἔτσι ὅπως γενικεύεται καὶ συγκεκριμενοποιεῖται τώρα, ἐμφανίζει πλέον δύο διαστάσεις: τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν ρεαλιστικὴ. Ἄς σταθοῦμε καταρχὴν καὶ κατὰ προτεραιότητα στὴν πρώτη. Ἄν δὲν ξεκαθαρίσουμε, ἢ ἀκριβέστερα, ἂν δὲν ὀριοθετήσουμε —κατὰ κάποιον τρόπο, πάντοτε— αὐτὴν, δὲν θὰ εἶναι εὐκόλο νὰ προχωρήσουμε στὴν δεύτερη. Δυστυχῶς, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον προσπαθήσαμε ἕως τώρα νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸ πνεῦμα μιᾶς ἐποχῆς, δὲν μᾶς ἐβοήθησε ὥστε νὰ τὴν πλησιάσουμε· θὰ ἔλεγα μάλιστα τὸ ἀντίθετο: τὴν πλησιάσαμε στεγνὰ, τυπικὰ καὶ ἀδιάφορα, λὲς καὶ εἶχαμε νὰ κάνουμε —παιδικὴ ἀρρώστια στὴν ἔρευνα— μὲ σημερινούς ἀνθρώπους. Ὁ ἐρευνητής, δηλαδή, μετέφερε συχνὰ τὴν δική του πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ φτώχεια σὲ ἄτομα μιᾶς ἀλλοτινῆς ἐποχῆς. Καὶ γιὰ νὰ γίνω —συγκριτικὰ ὅμως— πιὸ συγκεκριμένος: Μιὰ ἐργασία, ὅπως αὐτὴ τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ψυχολογικοὶ παράγοντες τοῦ Εἰκοσιένα*, λείπει ἀκόμη παντελῶς γιὰ τὴν λογιόσύνη τοῦ Διαφωτι-

11. Ἔ.ἀ., 251.

12. Ἀὐτ.

σμοῦ μας. Πῶς εἶναι συνεπῶς δυνατόν νά ἐρμηνεύσουμε τήν συμπεριφορά, ἃς ποῦμε, τοῦ Ψαλίδα πρὸς τόν Κοραή, ὅταν μὲ μιὰ μονοκονδυλιά ἀπορρίπτει ὀλόκληρο τὸ βασικὸ ἔργο ἐκείνου, δηλαδή τήν *Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη*; "Ὅταν μάλιστα μᾶς εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπιστολικὴ σχέση που διατηροῦσαν τήν ἐποχὴ ἐκείνη, ὅπου ὁ Κοραῆς μεριμνοῦσε νά ἱκανοποιεῖ τίς ζητήσεις τοῦ Ψαλίδα σὲ βιβλία;<sup>13</sup>

Οἱ βασικοὶ λόγοι που ἐμφανίζονται ἐδῶ εἶναι ὠριμοὶ καὶ ἔχουν ζήσει μιὰ σημαντικὴ περίοδο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, δηλαδή τήν δεκαετία 1790-1800· ἔχουν κατὰ κάποιον τρόπον λοιπὸν δοκιμασθεῖ μὲ τήν *μάχη τῶν φυλλαδίων*. Ὁ Ψαλίδας εἰδικότερα μὲ τὰ *Καλοκινήματα* εἶχε προκαλέσει τέτοια ἀλυσιδωτὴ ἀντίδραση, τήν ὁποία δὲν θὰ ἐδίσταζα νά χαρακτηρίσω ὡς τήν σημαντικότερη, ἀπὸ κάθε ἄποψη, γιὰ τήν ἐποχὴ. Ὁ τρόπος ἰδιαίτατα μὲ τὸν ὁποῖον τὸν ἀντιμετώπισε ὁ Ἀθανάσιος Πάριος στὸ φυλλάδιό του *Ἐλεγχος τοῦ ψευδοταλανισμοῦ τῆς Ἑλλάδος*, ξεπερνάει σαφῶς κάποιους μέσους ὅρους, ἔστω καὶ γιὰ τήν ἐποχὴ, μιὰ περίοδο βίαιη, κυρίως στὸν λόγο καὶ λιγότερο στὶς πράξεις.<sup>14</sup> Καὶ ἃς μὴ μᾶς ἐκπλήσσει. Δὲν μάχονται στὴν οὐσία γιὰ προσωπικά, ὑλικά συμφέροντα· μάχονται κυρίως γιὰ ιδέες. Κάτι ὅμως που δὲν μπορούμε νά καταλάβουμε σήμερα, ὅσο καὶ νά διατηροῦνται στὴν ἐποχὴ μας ἀκόμη κάποιοι σχετικοὶ ἀπόηχοι, εἶναι ὅτι ὁ χῶρος στὸν ὁποῖον ἐκδηλώθηκε αὐτὴ ἡ διαπάλη εἶναι ὁ γλωσσικός. Φαινόμενο, ἃς ἔχουμε ὑπόψη μας, διεθνές, διαπιστωμένο καὶ συνεπῶς δὲν ἐπιχωριάζει, ὥστε νά μᾶς ἐπιτρέψει νά ἐπιμεινουμε. Θὰ σταματήσω ὅμως στὴν εἰδοποιὸ διαφορά του γιὰ τήν ἐποχὴ που μᾶς ἐνδιαφέρει. Καὶ αὐτὴ εἶναι θεωρῶ ἐμφανής.

Ὁ Νεὸς Ἑλληνισμὸς ἄργησε νά ἀνακαλύψει τὸ παρελθόν του, καθὼς ἄργησε ἐπίσης νά τὸ συνδέσει καὶ μὲ τὸ παρόν του. "Ὅταν συνειδητοποιήσε καὶ τίς δύο αὐτὲς πλευρὲς τοῦ προβλήματός του, τὸ βᾶρος που ἐκλήθηκε νά σηκώσει ἦταν δυσανάλογα μεγάλο πρὸς τίς δυνάμεις που διέθετε. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ ἐποχὴ ὅπου ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημά του, συμπίπτει μὲ τὴν παρουσία τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ τελευταῖος αὐτός, μὲ τὴν γενικὴ ἀναθεωρητικὴ τάση που τὸν διέκρινε, ἐδυσκόλεψε πολὺ περισσότερο τὴν κατάσταση. Τὸ θέμα καὶ τὸ πρόβλημα ἀποκτοῦσε πλέον καὶ κοινωνικὸ χαρακτήρα. Καὶ ἐνῶ ἡ ἐκπαίδευση μπορούσε ἕως τώρα νά πορεύεται, χωρὶς νά προβληματίζεται, μέσα σὲ ἓναν ἀσαφῆ παραδοσιακὸ

13. Α. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ΟΜΕΔ.

14. Βλ. τὰ σχετικὰ Ἀλκης Ἀγγέλου, «Περὶ ἀγίων, εἰκόνων καὶ θαυμάτων», *Νεοελληνικὴ παιδεία καὶ Κοινωνία*, ΟΜΕΔ, 1995, 59 ἔ.

δρόμο, ἀρχίζει πλέον νὰ ἀπαιτεῖ καὶ νὰ διεκδικεῖ στὸ ἐξῆς πλήρη τὰ δικαιώματά της, ξεκινώντας, φυσικά, ἀπὸ τὴν γλώσσα.

Ἄς μὴ λησιμονοῦμε, ἐξἄλλου, ὅτι ζοῦμε σὲ μιὰν ἐποχὴ, ὅπου ὁ μεσσιανισμὸς εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν φορέων τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Μὲ ἓνα τόσο μεγάλο σὲ ὄγκο καὶ διάρκεια γλωσσικὸ παρελθόν, μὲ ἓνα τόσο αἰσιόδοξο, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ παρόν, εἶναι φυσικὸ νὰ γεννηθεῖ ὅλη ἡ κλίμακα ἀπόψεων, ἀπὸ τὸν ἄκρατο ἀρχαϊσμὸ ἐνὸς Νεόφυτου Δούκα, ἕως τὸν ἄκρατο δημοτικισμὸ τοῦ ζεύγους Βηλαρᾶ-Ψαλίδα. Μὲ ἀποτέλεσμα τὰ δύο αὐτὰ ἄκρα νὰ συναντιῶνται καταλήγοντας στὸ ἴδιο δόγμα: Ὁ Δούκας πρεσβεύει ὅτι ἡ κατάκτηση τῆς ἀρχαίας γλώσσας θὰ μᾶς ὀδηγήσει στὴν κατάκτηση καὶ τοῦ ἀρχαίου πνεύματος, ἐνῶ ἡ Ξυρωρίδα πρεσβεύει ἀντίθετα ὅτι τίποτε δὲν εἶναι ἐφικτό, ἂν δὲν προσφέρεται στὴν φυσικὴ γλώσσα. Ἡ δικαιοσύνη ὅμως ἀπαιτεῖ νὰ ἀναγνωρίσουμε καὶ στίς δύο αὐτὲς ἀκραῖες παρατάξεις —ὅπως καὶ στίς ὑπόλοιπες, ἐννοεῖται— ἓνα κοινὸ, μεγάλο χαρακτηριστικὸ: τὸ πάθος καὶ ἡ οἰζύτητα ὑποδαυλίζονται ἀπὸ ὑγιὴ κίνητρα. Κανένας δὲν μπόρεσε ἕως τώρα νὰ τοὺς ἀμφισβητήσῃ τόσο τὴν ἀνιδιοτέλεια τῶν κινήσεών τους, ὅσο καὶ τὴν λαχτάρα τους γιὰ τὴν κοινὴ προκοπὴ. Ἄν αὐτὰ τὰ ἀρνηθοῦμε, τότε εἶναι σὰν νὰ ἀρνούμαστε τίς πνευματικὲς ρίζες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. Ὅχι ἐπειδὴ στὸν χαρακτηρισμὸ αὐτὸν μᾶς ὀδηγεῖ τὸ ἀντίστοιχο βασικὸ ἔργο τοῦ Mornet, ποὺ ἀναφέρεται στίς ρίζες τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἀλλὰ ἐπειδὴ καμιά πραγματικὴ ἐπανάσταση δὲν ἔγινε χωρὶς πνευματικὲς ρίζες. Κατ' αὐτό, ἄλλωστε, δὲν διαφέρει μιὰ ἐπανάσταση ἀπὸ μιὰν ἀνταρσία;

Μὲ τὸν τρόπον ὅμως αὐτόν, μὲ τὸν ὁποῖον ἀναπτύχθηκε ἡ ἀλληλουχία τῶν συλλογισμῶν, ὀδηγηθήκαμε φυσιολογικὰ νὰ συνδέσουμε τὸν Ἀγῶνα μὲ τὸ θέμα μας καὶ κατὰ συνεκδοχὴ καὶ μὲ τὸ κίνημα τοῦ Ἑλλαδικοῦ Δημοτικισμοῦ. Ἄν αὐτὸ ἐπιτεύχθηκε πραγματικά, τότε δὲν βρίσκω τὸν λόγο νὰ προχωρήσουμε πρὸ πέρα γιὰ νὰ ἀναζητήσουμε τὸ περιεχόμενον τοῦ ὄρου πνευματικῆς ζωῆς γιὰ τὴν ἐποχὴ. Ὁ Μ. Ι. Γεδεών, ποὺ στάθηκε στὴν πρωτοπορία γιὰ πολλὰ ἐρευνητικὰ θέματα, μᾶς ἐχάρισε καὶ αὐτὴν τὴν πρώτην γεύση. Τὸ 1930 μὲ ὀμιλία του στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μὲ τίτλο *Λυκανγῆς πνευματικῆς κινήσεως παρ' ἡμῶν*, ὀριοθέτησε τὸ θέμα στίς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰῶνα στὴν Θεσσαλονίκη στὴν φιλοσοφικὴ διαπάλη τῶν λογίων τῆς πόλης. Ἡ ἰδέα του καὶ ἡ ἐφαρμογὴ της ἦταν πραγματικὰ ἐπιτυχεῖς.<sup>15</sup> Ἀναρωτιέμαι λοιπὸν μὲ τὴν σειρά μου: ἡ διαπάλη τῶν ἰδεῶν δὲν εἶναι τὸ κυριότερο χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν παρουσία πνευματικῆς ζωῆς,

15. *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 5 (1930) 49 ἑ.

και όχι απλώς ή εκθεση και προβολή κάποιας ιδεολογίας, χωρίς όμως αντίβαρο; Γιατί καμιά καινούρια ιδέα δεν θεμελιώθηκε χωρίς να περάσει προηγουμένως από την βάσανο τῆς δοκιμασίας.

Ἄν λοιπὸν θέλουμε νὰ μιᾶμε μὲ ἀξιώσεις γιὰ Ἱστορία Λογοτεχνίας, πῶς μπορούμε νὰ ἀπομονώσουμε καὶ νὰ στεγανοποιήσουμε μιὰν ἱστορία λογοτεχνίας, ἀναλαμβάνοντας νὰ καταγράψουμε αὐτὸ τὸ φαινόμενο ποὺ λέγεται Ἱστορία καὶ εἶναι ἡ ἀποτύπωση τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς, ὅταν τὴν ἀποστεροῦμε ἀπὸ τὸ κύριο συστατικὸ τῆς ποὺ εἶναι ἡ πνευματικὴ ζωὴ;

ΑΛΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΥ